

Мовчан Діана Михайлівна

здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту філології та журналістики
Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Недашківська Тетяна Євгенівна

завідувач кафедри слов'янської і германської філології та перекладу,
кандидат філологічних наук, доцент
Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

ЛЕКСИКА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ СФЕРИ У ПОЛЬСЬКОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Сьогодні в лінгвістичній науці утвердилися принципи антропоцентризму та антропоморфізму мови, а мовні форми починають розглядати як відображення структури людської свідомості. Це породило новий стиль лінгвістичного мислення, необхідність вироблення оригінального категоріального апарату і розробки нових підходів до вивчення мовних явищ. Специфічними об'єктами сучасних лінгвістичних, філософських, психолінгвістичних, лінгвокультурологічних досліджень стали національні та мовні картини світу. Не дивно, що у більшості досліджень мовна картина світу як втілення національної ментальності народу досліджується на лексико-семантичному рівні мовної системи, адже лексикон безпосередньо відображає понятійний світ носіїв мови. Адекватне дослідження мовної картини світу використовує як матеріал роботи окремі фрагменти загальної картини світу, серед яких одним із максимально значущих вважаємо морально-етичний, який досі мало потрапляв до уваги пошукачів.

Лексика морально-етичної сфери включає слова (іноді словосполучення з огляду на те, що вони є номінативними одиницями), що використовуються для вираження понять та ідей, пов'язаних з мораллю та етикою. Сюди входять такі аспекти, як добродієність, чесність, справедливість, обов'язок, правильна поведінка, етичні принципи та моральні цінності тощо, представлені широким колом слів польської мови. Ця лексика відіграє важливу роль у формуванні моральної свідомості та культури, вираженні моральних норм та ідеалів суспільства. Історично склалося так, що для формування моралі та етики поляків важливими були релігійні джерела, оскільки католицька церква прямо впливала та й досі впливає на морально-етичну сферу життя поляків, а тим самим і на формування внутрішнього світу, загальної культури та мовної картини світу [3].

Мовна картина світу – це сукупність уявлень, які історично склалися в повсякденній свідомості людей і відображені в мові. Вона включає в себе цілу

низку [3] аспектів, у тому числі в морально-етичній сфері, які відображаються в мові людей, що нею користуються.

Лексика морально-етичної сфери є ключовим компонентом у формуванні картини світу носіїв польської мови, адже вона відображає культурні, соціальні та індивідуальні цінності, які визначають моральні норми, етичні стандарти та соціальні відносини в польському суспільстві. В сучасній польській мові ця лексика впливає на сприйняття і оцінку різних аспектів життя, встановлюючи рамки для моральної та соціальної поведінки. Дослідження структури, походження та функціонування морально-етичної лексики дозволяє краще зрозуміти, як ці мовні одиниці формують світосприйняття і як взаємодіють з іншими лексичними групами, поглиблюючи розуміння соціального та культурного впливу мови на індивідуальне і колективне уявлення про мораль і етику в польськомовному контексті [1, с. 284].

До морально-етичної лексики включають слова на позначення таких понять:

а) моральні цінності:

- *"dobroć"* (доброта): вміння ставитися до інших з милосердям і співчуттям, важлива для підтримки добрих відносин.
- *"prawda"* (правда): основний принцип чесності та точності в комунікації та взаємодії.
- *"honor"* (честь): стандарт поведінки, що базується на гідності та дотриманні соціальних норм.

б) етичні норми і правила:

- *"norma"* (норма): загальноприйняті правила і стандарти поведінки в суспільстві.
- *"zasada"* (принцип): основоположні моральні установки, що визначають поведінкові орієнтири.
- *"przykazanie"* (заповідь): моральні заповіді або правила, що регулюють етичні стандарти і обов'язки.

в) з емоційним контекстом:

- *"uczucia"* (почуття): різноманітність емоційних станів, що впливають на моральні оцінки і рішення.
- *"współczucie"* (співчуття): здатність розуміти і відчувати страждання інших, важлива для моральної чуйності.
- *"wyrzut sumienia"* (каяття): внутрішній моральний конфлікт і почуття провини, що виникає через порушення моральних норм.

г) соціальні відносини і рольові моделі:

- "*przyjaźń*" (дружба): взаємна підтримка і довіра між людьми, що формує соціальні зв'язки.
- "*zaufanie*" (довіра): основний елемент для формування здорових і стабільних соціальних відносин.
- "*odpowiedzialność*" (відповідальність): обов'язок виконувати моральні і соціальні зобов'язання у взаємодії з іншими [1, с. 65 – 82].

Морально-етична лексика має критичне значення для формування польськомовної картини світу, адже вона не лише відображає, але й активно конструює культурні, соціальні та індивідуальні цінності, які визначають моральні норми і соціальні взаємодії. Структура і організація цієї лексики, зокрема кластеризація термінів за тематичними категоріями, контекстуальне використання та взаємодія з іншими лексичними сферами, надають глибоке розуміння того, як мова формує уявлення про добро і зло, правильність і неправильність, а також як вона впливає на індивідуальне і колективне сприйняття світу. Аналіз морально-етичної лексики допомагає виявити, як мовні конструкції формують і підтримують соціальні і культурні норми, впливаючи на поведінку та ідентичність людей у польському суспільстві [5].

Одним з найпродуктивніших методів дослідження специфіки мовної картини світу вважають вільний асоціативний експеримент з подальшою обробкою отриманих матеріалів за допомогою асоціативного методу із залученням елементів статистичної методики, зокрема обчисленням коефіцієнтів частотності реакцій [2].

Нами було проведено вільний асоціативний експеримент за участю 150 інформантів — відвідувачів курсів польської мови Навчального центру іноземних мов Благодійної Організації "Carmel" у місті Бердичів (Житомирська обл., Україна). Список стимульних слів для вільного асоціативного експерименту був ретельно відібраний за допомогою попереднього експерименту шляхом аналізу філософських, соціологічних, психологічних і тлумачних словників. Спочатку було відібрано 100 слів, що мають відношення до морально-етичної сфери та є актуальними для сучасного польського суспільства. Після перевірки на наявність у інших словниках та аналізу особливостей трактування в різних галузях, а також шкалування був сформований остаточний список з 35 слів, що відображають важливі морально-етичні поняття, які активно використовуються в житті інформантів. Серед цих слів були такі, як "*uczciwość*" (чесність), "*szacunek*" (повага), "*odwaga*" (відвага), "*miłość*" (любов), "*lojalność*" (лояльність), "*solidarność*"

(солідарність), "prawda" (правда), "sprawiedliwość" (справедливість), "tolerancja" (толерантність) "empatia" (емпатія) та ін.

Аналіз частотності реакцій на морально-етичні терміни дозволяє структурувати фрагмент польськомовної картини світу, відображаючи, як ці терміни організовані в асоціативному полі. Ядерні реакції визначаються як асоціації, що зустрічаються в нашому опитуванні не менше ніж 25 разів (за формулою О. І. Горошко), і вони формують ядро асоціативного поля, відображаючи найбільш усталені і значущі поняття морально-етичної лексики. Реакції, що наближаються до ядерних, мають частотність на 2 одиниці меншу, що свідчить про їхню близькість до центральних асоціацій, тоді як віддалені реакції відображають менш значущі або менш поширені уявлення про моральні концепції. Таким чином, цей підхід дозволяє краще зрозуміти, як морально-етична лексика впливає на формування польськомовної картини світу [4].

Ядерні реакції виявлені у 37 % стимулів, що свідчить про складнощі, що є у носіїв мови із усвідомленням морально-етичних понять (табл. 1).

Таблиця 1

Ядерні реакції

Стимул	Реакція	Коефіцієнт
<i>dobroć</i>	<i>zło</i>	30
<i>szczerłość</i>	<i>prawda</i>	28
<i>religijność</i>	<i>kościół</i>	32
<i>uczucia</i>	<i>miłość</i>	27
<i>reputacja</i>	<i>autorytet</i>	29
<i>wola</i>	<i>wolność</i>	26
<i>sumienie</i>	<i>moralność</i>	31
<i>tabu</i>	<i>zakaz</i>	34
<i>cierpliwość</i>	<i>nauczyciel</i>	25
<i>pewność</i>	-	24
<i>wybór</i>	<i>wolność</i>	27
<i>dobroczynność</i>	<i>miłosierdzie</i>	26
<i>marzenie</i>	<i>pragnienie</i>	28

[авторська розробка]

Межові (граничні) реакції відзначено в бл. 6 % стимулів. Такі асоціації не є безперечним показником, оскільки частотність може коригуватися із збільшенням кількості опитаних, проте дослідники доводять наявність такого параметра [7] (табл. 2).

Таблиця 2

Межові (граничні) реакції

Стимул	Реакція	Коефіцієнт
<i>przykazanie</i>	<i>Biblia</i>	23
<i>skromność</i>	<i>zakonnica</i>	22

[авторська розробка]

Периферійні реакції в нашому дослідженні, на відміну від експериментальних робіт інших науковців (наприклад, Недашківської Т. Є., Кушмар Л. В., Загородньої О. Ф.), виявилися доволі частотними, найнижчим виявився коефіцієнт 10 (табл. 3.).

Таблиця 3

Периферійні реакції

Стимул	Реакція	Коефіцієнт
<i>Dobroć</i>	<i>zrozumienie</i>	12
<i>Zaufanie</i>	<i>miłość</i>	13
<i>Przyjaźń</i>	<i>wierność</i>	14
<i>Przykazanie</i>	<i>Boże</i>	15
<i>Ideał</i>	<i>doskonałość</i>	14
<i>Szczerość</i>	<i>otwartość</i>	11
<i>Hojność</i>	<i>dobroć</i>	10
<i>Prawda</i>	<i>kłamstwo</i>	13
<i>Skromność</i>	<i>uroda</i>	13
<i>Norma</i>	<i>standard</i>	12
<i>Przekonania</i>	<i>pewność</i>	11
<i>Religijność</i>	<i>wiara</i>	12
<i>Uczucia</i>	<i>serce</i>	13
<i>Optymizm</i>	<i>uśmiech</i>	10
<i>Pomoc</i>	<i>wsparcie</i>	11
<i>Zachowanie moralne</i>	<i>etykieta</i>	10
<i>Zasada</i>	<i>prawo</i>	11
<i>Równość</i>	<i>sprawiedliwość</i>	12
<i>Umysł</i>	<i>głowa</i>	10
<i>Wyrzut sumienia</i>	<i>spowiedź</i>	10
<i>Reputacja</i>	<i>zachowanie</i>	11
<i>Kreatywność</i>	<i>talent</i>	12
<i>Wola</i>	<i>niepodległość</i>	10
<i>Sumienie</i>	<i>dusza</i>	12
<i>Tabu</i>	<i>morderstwo</i>	12
<i>Cierpliwość</i>	<i>matka</i>	11
<i>Szacunek</i>	<i>do osób starszych</i>	10
<i>Ludzkość</i>	<i>życzliwość</i>	11

Продовження табл. 3

Стимул	Реакція	Коефіцієнт
<i>Honor</i>	<i>szacunek</i>	12
<i>Pewność</i>	<i>wiara</i>	11
<i>Odpowiedzialność</i>	<i>sumienność</i>	12
<i>Wybór</i>	<i>możliwość</i>	11
<i>Harmonia</i>	<i>uroda</i>	10
<i>Dobroczynność</i>	<i>pomoc</i>	12
<i>Marzenie</i>	<i>pokój</i>	11

[авторська розробка]

До специфічного типу відносять невербальні реакції – прочерки в анкетах. Традиційно їх вибраковуюють, але ряд науковців [6; 7] стверджують, що такі асоціації не можна ігнорувати в разі правильно організованого та проведеного експерименту, оскільки вони виявляють лакуни в когніції стимулів. (табл. 4.).

Таблиця 4

Невербальні реакції

Стимул	Коефіцієнт невербальних реакцій
<i>Dobroć</i>	5
<i>Zaufanie</i>	4
<i>Przyjaźń</i>	3
<i>Przykazanie</i>	6
<i>Ideal</i>	7
<i>Szczerość</i>	3
<i>Hojność</i>	6
<i>Prawda</i>	2
<i>Skromność</i>	4
<i>Norma</i>	8
<i>Przekonania</i>	5
<i>Religijność</i>	7
<i>Uczucia</i>	3
<i>Optymizm</i>	4
<i>Pomoc</i>	2
<i>Zachowanie moralne</i>	6
<i>Zasada</i>	5
<i>Równość</i>	3
<i>Umysł</i>	8
<i>Wyrzut sumienia</i>	7
<i>Reputacja</i>	6
<i>Kreatywność</i>	5
<i>Wola</i>	4

Продовження табл. 4

Стимул	Коефіцієнт невербальних реакцій
<i>Sumienie</i>	3
<i>Tabu</i>	6
<i>Cierpliwość</i>	7
<i>Szacunek</i>	2
<i>Ludzkość</i>	5
<i>Honor</i>	4
<i>Pewność</i>	6
<i>Odpowiedzialność</i>	7
<i>Wybór</i>	4
<i>Harmonia</i>	3
<i>Dobroczynność</i>	6
<i>Marzenie</i>	8

[авторська розробка]

Ці значення показують варіативність у рівні обізнаності опитаних щодо різних морально-етичних понять, що може вказувати на різні рівні розуміння і зацікавленості у кожному з них. Такі варіації можуть відображати як глибину знання теми, так і мотивацію учасників дослідження.

Висновки. Отже, аналіз структури та організації лексики морально-етичної сфери в сучасній польській мові виявляє складну картину асоціацій, яка визначає формування польськомовної картини світу. Ядерні, межові та периферійні реакції на стимули морально-етичної сфери демонструють, як різні концептуальні поняття відображають мораль, етику та соціальні норми в польськомовному середовищі в Україні. Розуміння цих асоціацій дозволяє глибше проникнути у механізми впливу мовних одиниць на культурні та соціальні структури, підкреслюючи значення лексики як основи для формування моральних і соціальних стандартів.

Список використаних джерел:

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
2. Недашківська Т. Є. Експеримент у психолінгвістиці (з досвіду роботи) : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 230 с.
3. Саєвич І. Г. Картина світу і модель світу в лінгвістичних студіях. *Мова і культура*. Вип. 15. 2012. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/756/1/I_SAEVICH_MiK_15_GI.pdf (дата звернення: 25.11.2024).
4. Andrzejewski J. Leo Weisgerbera relatywistyczna koncepcja języka. *Studia Metodologiczne*. 1983. Z. 22. S. 137–153
5. Ducháček O. K problematice komponentální analýzy z hlediska romanisty. *Slovo a slovesnost XXXIV*. 1973. S. 224–232.
6. Zahorodnia O. F., Nedashkivska T. Ye. The Associative Field of a Word as a Multilingual Structure (Based on The Mass Free Associative Experiment With Ukrainian Social and Political Lexis). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Вип. 3 (91). 2019. С. 108 – 117.
7. Nedashkivska T., Kushmar L. Associative Way from Perception to Understanding: Associative Field vs Lexical-Semantic Field. *Journal of Modern Education Rewiew*. New-York: Academic Star Publishing Company, 2017. January 2017, Volume 7, No 1. Pp. 44 – 50.